

İĞDİŞ, SÜNNET,
BEDENE ŞİDDET
KİTABI

Editörler

Emine Gürsoy-Naskali & Aylin Koç

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 401

Kapak

Minyatür / Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen

Hülya Aşkın

Baskı

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi No:8

Topkapı - İstanbul

Cilt

Bayrak Matbaası

İstanbul, 2009

ISBN 978-605-4208-32-6

T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 0107-34-007408

Online Satış

www.kitabus.com

©KİTABEVİ Çatalçeşme Sk. No: 54/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

Osmanlı Devleti'nde
Anatomi Eğitimi ve Kadavra Teminindeki Sorunlar

Yüksel Çelik*

Anatomi Çalışmalarının Tarihi

Her canlı gibi insan yaşamının da son bulması, yani ölüm, dinî ve felsefi açıdan derin anlamlar içerse de tıbbi açıdan ne ulvi manalar içerir ne de bir sırdır. Bu doğal sonuca yani ölüm hadisesine tıp farklı anlamlar yükler. Ölen, insan olduğundan elbette ki saygıdeğerdır. Bununla birlikte ceset aynı zamanda insanoğlunun tıp bilgisini geliştirebilmesi için kendisinin imal edemeyeceği eşsiz bir materyal, diğer bir deyişle içinde birçok gizemi ve bilimsel hakikati barındıran bir kadavradır.

Felsefi açıdan ilk kez beden ve ruh ayrışmasına vurgu yapan Platon, ölümle birlikte cesedin çürümeye mahkûm bir kalıntı olduğunu ileri sürmüştür. Gerçekte ceset bir canlının beyin ölümünden sonraki halidir ve artık bir kişilik de taşıyamıyordur. Daha net bir ifadeyle, ölümle birlikte kişilik son bulmaktadır. Ölen, artık bu dünyaya ait özne özelliğini kaybetmiş bir nesnedir. Bu gerçek çoğu kez ölenin “ebedi istirahatgâhına çekildiği” veya “cennete gittiği” şeklindeki dinî ve hamasi argümanlarla yumuşatılır. Hâlbuki hepimiz bilmekteyiz ki ceset

* Dr. Yüksel Çelik, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul.

istirahat etmemekte, bilakis hızla çürümekte ve nihayet aslına rücu ederek toprak olmaktadır.

Hastalıklar ve bunların tedavi yolları, asırlar boyu insanoğlunun zihnini meşgul etmiştir. Başlangıçta hastalıkların kötü ruhlar ve şeytandan kaynaklandığı düşünülendiğinden tedavide büyü/ sihir (magie) veya benzeri sürreal şeylerden medet umulmuştur. Ancak zamanla ortak aklın gelişmesi, tecrübe ve gözlem, arayış içinde olan insanoğlunu doğaya ve kendisine yöneltmiştir. Asırlar boyu süren bu endişe ve onun doğurduğu arayış, tıp alanındaki gelişmelerin temel itici gücü olmuştur.

Bugün modern tıp eğitiminin ayrılmaz parçası olan anatomi eğitimi ve cesetler üzerinde gerçekleştirilen disseksiyon (teşrih), antik çağlarda çok ciddi itirazlara neden olmuştur. Bu durum, gerek Batı ve gerekse Doğu toplumlarının inançlarından ve geleneksel hassasiyetlerinden kaynaklanmıştır. Bununla birlikte Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin ve Akdeniz medeniyetlerinde primitif düzeyde de olsa anatomi çalışmalarına rastlanmaktadır. Daha sonra Eski Yunan medeniyetinde MÖ V. yüzyıldan itibaren Alkemon, Hipokrat, Praxagoras, Herophilos, Erasistratos'ın çalışmaları ve sınırlı da olsa insan ve hayvanlar üzerinde yapılan disseksiyonlarla anatomi biliminin temelleri atılmıştır. MS I-III. yüzyılları arasında Roma'da; Celsus, Rofus ve "hekimlerin prensi" unvanı verilen Galenos'in çalışmalarıyla bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Anatomi çalışmaları açısından Eski Yunan ve Mısır medeniyetleri farklılık arz etmektedir. Eski Yunan'da MÖ V. yüzyıldan itibaren önce hayvanlar ardından da insanlar üzerinde disseksiyonlar yapılmıştır. Bu dönemde Yunanistan ve İsrail'de, ölen fahişeler ile idam edilen mahkûmların cesetleri üzerinde çalışıldığı bilinmektedir. Eski Mısır'da mumyalama işlemi insan bedeninin keşfi açısından önemli bir işlem olmakla birlikte anatomi biliminin gelişmesine pek de katkısı olmamıştır. Zira mumyalamada sadece beyin ve iç organlar (*viscerler*) boşaltılmakta (*tahnit*), organlar üzerinde herhangi bir işlem yapılmamaktaydı. Cesede ait parçalar üzerinde çalışılması tepkiyle karşılandığından Mısır'daki hekimler rahat ve sık çalışma fırsatları bulamamıştır. Bu-

nunla birlikte 1862'de Teb'de bulunan Edwin Smith Papirüsü ile 1873'te bulunan Ebers Papirüsü'nde insan bedeniyle ilgili olarak yer alan bir takım kayıtlar sınırlı da olsa Eski Mısır'da hekimlerin kadavralar üzerinde çalıştıklarını ve bir takım organların fonksiyonlarını bildiklerini ortaya koymuştur.

Hıristiyanlıkla birlikte Kilise Babaları (*clerge/ âbâ-i Nasrâniyye*)'nin tahakkümü nedeniyle bilim ve felsefe alanında skolastik zihniyete sapanan Batı'da, diğer alanlarda olduğu gibi asırlarca tıp sahasında da bir gelişme yaşanmamıştır. Dogmatik zihniyetin Batı'da insan cesetleri üzerinde çalışılmasını yasaklaması, Galen ve Rofus gibi bilim adamları ve hekimleri, hayvan cesetleri üzerinde çalışmaya mecbur kılmıştır. Ancak bu durum insan bedeni hakkında yetersiz hatta yanıltıcı bir takım bilgilerin birkaç asır boyunca tekrarlanmasına neden olacaktır.¹

İslam dünyasında VIII. yüzyıldan itibaren başlayan tercüme faaliyetleriyle Eski Yunan ve Roma medeniyetiyle kurulan köprü, Doğu'da bilimsel zihniyeti ve çalışmaları zirveye taşımıştır. İbn-i Sinâ, Râzî, İbn-i Rüşd gibi Müslüman bilim adamlarının Antikçağla kurduğu köprü ve tıp alanında verdikleri eserler, XIII. yüzyıldan itibaren Batı'da etkilerini göstermeye başlamış ve XVI. asrın sonlarına dek bunların eserleri Arapçadan Latinceye çevrilerek Roma ve Venedik gibi merkezlerde basılarak tüm Avrupa üniversitelerinde asırlarca okutulmuştur.²

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Kilise'nin tüm engelleme çabalarına rağmen II. Frederik ile Aragon Kralı Jean'ın insan cesetleri üzerinde çalışılmasına izin vermeleriyle anatomi alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu sayede XIV. yüzyılda Bologna Üniversitesinde disseksiyon yapılmakla birlikte, bu durum anatomi bilimini geliştirmekten zi-

¹ Sırrı Akıncı, "İnsan Cesetleri Üzerinde Çalışmaların Tarihçesi", *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, XXII/II (1959), s. 751-760.

² Paul Lewis (ed.), *Tıp Tarihi*, çev. Nilgün Güdücü, İstanbul 1998, s. 46-55; Albert S. Lyons (ed.), *Çağlar Boyu Tıp*, çev. Nilgün Güdücü, İstanbul 1997, s. 295-317; Sırrı Akıncı, "İnsan Cesetleri Üzerinde Çalışmaların Tarihçesi", 760-762; Arslan Terzioğlu, *Türk-İslam Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa'da Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına*, İstanbul 1992, s. 8-22.

yade adli vakaları aydınlatmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.³ Ayrıca İtalyan Mundino Luzzio 1316'da ilk anatomi kitabını kaleme alarak bu alanda önemli bir adım atmıştır.⁴ Sonraki yüzyılda başta Vesalius olmak üzere birçok bilim adamının katkısıyla anatomi bilimi iyice gelişmiş ve insan bedeni hakkında önceki dönemlerle mukayese edilemeyecek derecede ciddi bir birikim meydana gelmiştir.⁵

Batı'da ve Doğu'da Kadavralar Üzerinde Çalışmayı Engelleyen Hususlar

VIII. yüzyılda İslam dünyasında başlayan tercüme faaliyetleri ve kaleme alınan ilmi eserlerin yarattığı etkiyle Batı'da pozitif bilimlere başlayan yönelişe en büyük muhalefet Kilise'den gelmiştir. Dinî muhalefetin şiddetlendiği alanların başında tıp ve özellikle de anatomi eğitimi öne çıkmıştır.

Semavi dinler insanı Allah'ın "halifesi" ve "hizmetkârı" sıfatıyla yüceltmişlerdir. İsa'nın "insan bedeni, kutsal ruhun mezarıdır" sözü anatomi çalışmalarının önüne aşılmaz bir duvar örmüştür. Diğer yandan *ba'sü-ba'de'l-mevti* (ölümden sonra diriliş) temel dogmalarından biri haline getiren Kilise, anatomi çalışmaları yapmak isteyenleri "kasap" olarak nitelemiştir. Bu dönemde Kilise'nin zihniyetini şu formül

³ Ayşegül Demirhan, "XIX. Yüzyılda Osmanlılarda Patoloji ve Anatomi Eğitimi'nin İlginç Yönleri ve Bununla İlgili Bazı Orijinal Belgeler", *Tıp Dünyası*, 55 (1982), 163. Bu çalışma aynı zamanda IX. TTK Kongresi (21-25 Eylül 1981)'ne bildiri olarak sunulmuştur; Esin Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", *Belleten*, 43/172 (1979), 740.

⁴ Gürsel Ortuğ, "Tıp Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi Öğretimi ve Teşrih", *Türk Kültürü Dergisi*, XX/228 (Nisan 1982), 379.

⁵ bk. Akıncı, *agm*, 762-766; Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", s. 739-743; "İnsan Anatomisinin Keşfi", *Bilim Tarihi*, II/I (Mart 1983), 34, 79-82; Ümit Serdaroğlu, *Eskiçağda Tıp*, İstanbul 1996; Veysel Donbaz, "Mezopotamya ve Anadolu'da Eski Tıp", III. *Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 20-23 Eylül 1993) Bildiriler*, Ankara 1999, s. 319-336; "Anatominin Tarihi", *Bilim ve Ütopya*, 85 (Temmuz 2001), 10-11; Ayşegül Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa 1982; Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi*, I, İstanbul 1938; Paul Lewis (ed.), *Tıp Tarihi*, çev. N. Güdücü, İstanbul 1998; A. S. Lyons-R. J. Petrucelli (ed.), *Çağlar Boyu Tıp*, çev. Nilgün Güdücü, İstanbul 1997.

oldukça çarpıcı biçimde yansıtmaktadır: *Ubi sunt tres medici, ibi sunt duo athei* (Üç hekimin bulunduğu yerde iki kâfir vardır).

Reform ve Rönesans'la “yeniden doğan” Batı'da XVI. yüzyılda ve ba salgınlarının yaşandığı şehirler ile geceleri mezarlıklardan aşırıldığı cesetler üzerinde disseksiyon yaparak öğrencilerine ders veren ve bu alandaki çalışmalarıyla anatomide çığır açan Andreas Vesalius (1514-1564)'u bir asilzadeye *vivisectio* (canlı üzerinde cerrahi çalışma) yapmakla itham eden Kilise onu idama mahkûm etmiştir. Vesalius disseksiyonlarla erkek ve kadın iskeletlerindeki kaburga sayısının eşit olduğunu ortaya koymuştu. Hâlbuki Kilise, Havva'nın Adem'in kaburgasından yaratıldığı, dolayısıyla erkeklerde bir kaburga kemiğinin eksik olduğu görüşündeydi. Afroz edilen Vesalius, Kudüs'e gidip tövbe etmek şartıyla kral tarafından affedilerek idam edilmekten kurtulabilmiştir. Ancak Kilise'nin hışmından kurtulamayanlar da olmuştur. İspanyol hekim Michel Servetus (1509-1553), anatomi konusundaki çalışmaları ve Kilise karşıtı olarak kaleme aldığı *Restitutio Cristianismi* adlı eserinden ötürü 1553'te Cenevre'de diri diri yakılmıştır. Aynı zihniyet XVII. yüzyılda büyük kan dolaşımını keşfeden William Harvey'i, keşfine atıfla, Latince de şarlatan manasına da gelen *curcinator* namıyla istihfaf etmiştir. “Hayat yanmaktır” diyerek teneffüsün bir oksidasyon keyfiyeti olduğunu ifade eden Lavosier de giyotin altında can vermiştir. Cesetler üzerinde disseksiyon ve otopsi yapılması konusundaki etkin Kilise muhalefeti, XVIII. yüzyıldan itibaren tedricen zayıflamış ve böylece anatomi çalışmalarının önündeki engeller de ortadan kalkmaya başlamıştır.⁶

Doğu-İslam dünyasında nass yani ayet ve hadislerde, disseksiyon ve otopsiyi yasaklayan hükümler bulunmamakla birlikte, selefi dini

⁶ Sırrı Akıncı, “İnsan Cesetleri Üzerinde Çalışmaların Tarihçesi”, *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, XXII/II (1959), 753-768; Esin Kahya, “Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı”, s. 739-741; Üveis Maskar, “İslam'da ve Osmanlılarda Otopsi Sorunu Üzerinde Bir Etüt”, *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, 39 (1976), 295-296; “Anatomi Tarihi”, *Bilim ve Ütopya*, 85 (2001), 10-11; İnsan Anatomisinin Keşfi, *Bilim Dergisi*, II/1 (Mart 1983), 34, 79-80; Franz Josef Wetz, “İnsan ve Ceset Onuru Üzerine”, *Bilim ve Ütopya*, 85 (Temmuz 2001), 53-57; Şehsuvaroğlu, “Osmanlı Tababetinde Garplılaşma Cereyanları”, s. 176.

yorumlar ve özellikle de geleneğin ağır basması nedeniyle asırlarca cesetler üzerinde çalışılmamıştır. Bunda iftâ makamının başı şeyhülislamlar da dahil olmak üzere bazı din adamlarının bu tür çalışmaların caiz olmadığı yönündeki fetvaları etkili olmuştur.⁷ Mamafih cumhur ulemaya göre insan bedeni dokunulamayacak kutsal bir nesne değildir. Bu bağlamda, tüm insanlığa hizmet edecek ilmî-tıbbi çalışmalar için insan bedeninden istifade edilmek şöyle dursun, *Fetevâ-yı Bezzâziye* ve *Reddül-Muhtâr* gibi meşhur fıkıh kitapları, sıradan adli vakalarda dahi başkasına ait inci, altın vb. kıymetli şeyleri yutup ölenin karnının yarıp şikâyet konusu eşyanın sahibine iadesini caiz görür. Kadılık da yapmış olan İbn-i Rüşd'ün "Teşrih yapan Allah'a yaklaşır" sözü de anlamlıdır. Seferler esnasında ölen ve aynı zamanda halife sıfatını da haiz Osmanlı padişahlarından I. Murat (1359-1389) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'ın iç organları (*viscerler*) çıkarılarak (*tahnit*) vefat ettikleri yerlere gömülmüş ve naaşları merkeze gönderilmiştir. Diğer yandan, İbn-i Sinâ, Ebubekir Râzî, İbn-i Nefis, Emir Çelebi ve Abbas Vesîm Efendi gibi tıp alimleri eserlerinde anatomi eğitiminin önemini vurgulamışlar, bunun da ancak cesetler üzerinde teşrih yapmakla öğrenilebileceğinin altını özellikle çizmişlerdir. Lakin Doğu dünyasında vefatın getirdiği keder ile menfi dini ve toplumsal kabullerden dolayı cesetlere dokunmanın günah olduğu şeklindeki geleneksel anlayış aşılammıştır.⁸ Bu durum anatomi ve patolojik anatomi çalışmaları açısından büyük bir talihsizlik olmuştur.

Osmanlı'da Tıp Eğitimi ve Modernleşme

Genel manada Doğu, özelde ise Osmanlı tıbbı İbn-i Sînâ (970-1037), Râzî (850-932), İbn-i Rüşd (1105-1198), Ali bin Abbas ve İbn-i

⁷ Şeyhülislam Alâddin Ali el-Arâbî 1496 tarihli fetvasında mezar açmayı "bid'at-ı kabîha" olarak nitelendirilerek bunun caiz olmadığını ifade etmiştir, bk. Akıncı, "Osmanlı Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s. 106.

⁸ Üveis Maskar, *agm*, s. 286-301; İsmail Ulutaş, "Anatomi ve Patolojik Anatomi Bilimleri ve Türkiye'de Gelişmesi: Disseksiyon ve Otopsi Sorunu", *Ege Üni. Tıp Fakültesi Dergisi*, XXVIII/IV (1989), 1926-1932; Akıncı, *Osmanlı Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi*, s. 106-108; Halil Sahillioğlu, "II. Süleyman'ın Techiz ve Tekfini", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, IV (1968), 71-72.

Nefis'in eserlerinde ortaya koydukları klasik bilgiler ışığında şekillenmiştir.⁹ Daha spesifik anlamda Osmanlı tıbbi Selçuklu tıbbının bir devamıdır¹⁰ ve tarihi seyri itibarıyla dört devir halinde tasnif edilebilir:

I. Dönem (1205-1816): 1205'de Kayseri Daüşşifası'nın kuruluşundan 1816'ya dek uzanan ve "Medrese Dönemi" olarak nitelendirilen devirdir.

II. Dönem (1816-1827): Gerek tercüme ve gerekse telif eserleriyle bu döneme damgasını vuran ve 1816'da kaleme aldığı *Mir'atü'l-Ebdân fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân* adlı eseriyle modern tıbbın geçişin ilk adımlarını atan Şânizâde Mehmet Ataullah Efendi bu döneme adını vermiştir.

III. Dönem (1827-1839): 14 Mart 1827'de Tıbhane ve ardından Cerrahhane'nin kurulmasından, Tanzimat Fermanı'nın ilanına dek yaşanan kurumsallaşma sürecidir.

IV. Dönem: 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin kuruluşuyla başlayan ve Cumhuriyet devrine dek uzanan süreçtir.¹¹

⁹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Ahmet Ağırakça, "Osmanlı Tıbbının Kaynakları", *Osmanlılarda Sağlık*, Ed. C. Yılmaz-N. Yılmaz, İstanbul 2006, I, 133-163; a. mlf, *İslam Tıp Tarihi*, İstanbul 2004; A. Haydar Bayat, "Osmanlılarda Tıp Eğitimi", *Osmanlılarda Sağlık*, I, 237-245; Esin Kahya, *İbn-i Sina, El-Kanun Fi't-Tıb*, I, Ankara 1995, II, Ankara 2003; Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Tarih-i Türk Tababeti*, İstanbul 1341; Bedii N. Şehsuvaroğlu vd, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984; Saim Ahmet Erkun, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul 1935; Arslan Terzioğlu, *Türk-İslam Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa'da Tıbbi Rönesans'ı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına*, İstanbul 1992; Esin Kahya-Ayşegül D. Erdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara 2000; Müfid Ekdal, *Tıbhane'den Numûneye*, İstanbul 1982; A. Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi*, s. 153.

¹⁰ A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, 933; Nil Akdeniz Sarı, "Osmanlılarda Tıphane'nin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", *IX. TTK Kongresi (Ankara 21-25 Eylül 1981) Bildiriler*, III, 1277-1285.

¹¹ Bedii N. Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, XV/I (1952), 365-412; Sırrı Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, 25 (1962), 104-107; Ayşegül Demirhan, *agm*, s. 164-167; Nil A. Sarı, "Osmanlılarda Tıphane'nin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", *IX. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 21-25 Eylül 1981), Bildiriler*, III, Ankara 1989, 1277-1290; Ömür Elçioğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi Öğretimi", *Dirim*, LXV/5-6 (1990), s. 180-183.

XVI. yüzyılda Kanuni'nin Süleymaniye Külliyesi'nde kurmuş olduğu Tıp Medresesi (Darü't-Tıb), XIX. yüzyıl başlarına dek tıp eğitimi veren yegâne kurum olma özelliğini korumuştur.¹² Burada anatomi dersleri verildiği gibi iskeletler (âdem kadîdi) ile bir takım levha ve resimlerle tıp eğitiminin desteklendiği de bilinmektedir.¹³ Bundan başka çerçevesi ve metodolojisi büyük oranda İbn-i Sina'nın *el-Kânum fi't-Tıb* adlı eseri ve şerhleriyle çizilen klasik/ skolastik tıp bilgisinin etkisi altında olmakla birlikte; XVI. yüzyılda Dâvûd el-Antâkî, *Tezkiretü uli'l-Elbâb ve'l-Camiu li'l-'Acebi'l-'Ucâb* ile *Nüzhatü'l-Ebdân*, XVII. yüzyılda Şemseddin İtâkî *Teşrih-i Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylesofân*,¹⁴ yine aynı asırda Emir Çelebi *Enmûzec-i Tıb*, Abbas Vesim ise *Düstûru'l-Vesîm fi Tıbbi'l-Cedîd ve'l-Kadîm* adlı eserlerinde fenn-i teşrihin (anatomi) tıp eğitiminde vazgeçilmez olduğunu ve "diyanet kaydı olmayan kâfirler" gibi savaşlarda ölenlerin cesetleri üzerinde çalışılması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁵ Kuvvetle muhtemeldir ki disseksiyon

¹² Yasin Yılmaz, "Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi", *Osmanlılarda Sağlık*, C. Yılmaz-N. Yılmaz (ed.), İstanbul 2006, I, 285-297; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I, 144; Mevrure Değer, "Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi'nin Bugünkü Durumu", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, (İstanbul 17-19 Şubat 1988)*, Ankara 1992, s. 189-192; Ekmeleddin İhsanoğlu, Suriye'de *Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri*, Ankara 1999, s. 28.

¹³ Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 370-371. Kazancıgil-Bedizel, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi*, s.3. Fatih Külliyesinde tıp derslerinin verilip verilmediği konusu tartışmalıdır, ayrıntılar için bk. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946; a. mlf, *Fatih Darüşşifası*, İstanbul 1932; a. mlf, "İstanbul'un Zaptından Sonra Türklerde Tıbbi Tekâmül, *Vakıflar Dergisi*, I (1938), 71-81; Ayten Altıntaş, "Süheyl Ünver Haklıydı: Fatih Darüşşifası'nda Tıp Eğitimi Yapılıyordu", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 18-20 Eylül 1996)*, Ankara 2003, s. 65-74; Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garplılığa Cereyanları", s. 177; Aydın Sayılı, "Bizde Tıp Öğretimi Üzerine", *Belleten*, 37/138 (1971), 229-234.

¹⁴ Esin Kahya, "İbn-i Sina Anatomisinin Osmanlı Hekimleri Üzerindeki Etkisi", s. 4-5; Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 367; Esin Kahya, "Şemseddin İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı", *Araştırma VIII*, (1972), 171-186; Ortuğ, *agm.*, s. 379; Kazancıgil-Bedizel, *age.*, s. 1-2.

¹⁵ Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1991, s. 189-193; Sırrı Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s. 106-107.

yapılması önerilen cesetler gayrimüslimlerin cesetleridir. Zira bu dönemde Müslüman cesetleri üzerinde çalışılmasının önerilmesi pek de mümkün görünmüyor.¹⁶ Ayrıca *Kur'an*'da Allah yolunda katledilenlerin ölü değil bilakis diri olduklarının ifade edilmesi¹⁷ bu tür çalışmalara muhalefet eden muhafazakâr çevrelerin önemli bir kozu olmuştur. Dolayısıyla ameli olmasa da bu dönemde nazari olarak Süleymaniye Tıp Medresesinde ilm-i teşrih/ anatomi eğitiminin sürdüğü vesikalar-dan anlaşılmaktadır.¹⁸

İmparatorlukta XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren ivme kazanan reform sürecinde ordu ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tıp alanında da bir takım yeni adımlar atılmıştır.¹⁹ XIX. yüzyılın hemen başında bu sürecin somut bir adımı olarak Eflak Beyi Alekxander Morozi'nin oğlu olan ve daha sonra Divân tercümanlığına getirilen Dimitraşko Morozi nezaretinde 1805'te bir tıp mektebi (Rum Tabibhânesi/Spitalyası) açılmıştır. Kuruçeşme'de açılan bu yeni kurumla ilgili vesikada; işinde uzman ve yetkin doktorlar yetişmesinin *hastahanelerde ta'allum ile teşrih görmek maddesine menûat ve vâbeste* olduğunun ifade edilmesi konumuz bakımından ayrıca kayda değerdir.²⁰ Kuruçeşme Tıp Mektebinin Rum milletine mahsus bir girişimmiş gibi yansıtılıp eğitim alanında atılan bu reformist adım nedeniyle, devrin şartları gereği doğması kuvvetle muhtemel tepkilerin engellenmek istenmesi, ince bir siyaset eseri olduğu kadar zaruri bir tedbir ve endişe halini de aksettir-

¹⁶ XVIII ve XIX. yüzyıla ait arşiv belgelerinde gayrimüslim cesetleri için "lâşe" (leş) tabirinin kullanılması ve fevt (ölmek) kelimesi yerine "mürd olmak" ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir, bunlardan bazıları için bkz. BOA, Cevdet Bahriye (C. BH) nr. 6553; Hattı Hümayun (HAT), nr. 31789-F; 31789-P.

¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara Suresi, 154.

¹⁸ Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 370; Göksel Ortuğ, *agm*, s. 381; Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", s. 745.

¹⁹ XVI. yüzyıldan itibaren tıp alanında Batı'ya yönelik ve devrin ünlü tıp alimlerinin eserlerinin tercümesiyle ilgili ayrıntılar için bk. Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garphlaşma Cereyanları", s. 175

²⁰ BOA, Cevdet Sıhhiye, nr. 304; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 335-336; Sırrı Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s. 97; N. A. Sarı, "Osmanlılarda Tıphane'nin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", s. 1286-1287; Aydın Sayılı "Bizde Tıp Öğretimi Üzerine", *Belleten*, 37/138 (1971), 229-234.

mektedir. Morozi'nin devlete başkaldıran asi Rumlarla işbirliği içinde olduğu gerekçesiyle 1812'de idam edilmesiyle söz konusu kurum da kapatılmıştır.²¹ Bu dönemdeki muhalefete rağmen III. Selim tarafından Karacaahmet Mezarlığı'nda medfun kimsesizlerin cesetlerine ait kemiklerin, bilgilerini arttırmak üzere tıp tahsil eden öğrencilere verilmesini amir fermanının sadır olması, bu alandaki ilerleme isteğini açıkça ortaya koymaktadır.²²

Kuruçeşme'deki ispitahaya yanında, 1806'da Tersane-i Âmire'de bir başka tıp mektebi açılmıştır. Yeni tıp mektebinin Ocak 1807'de hazırlanan nizamnamesinde; bu alandaki eğitiminin yetersizliği ve telafisi için atılması gereken adımlar sıralandıktan sonra anatomi bahsine geçilir. Tıp eğitiminin *lâzım-ı gayr-ı mefrûku* ve elzem *mevâddı* (ayrılmaz parçası ve en gerekli maddelerinden biri), olarak nitelenen anatomi sayesinde organların yerleri ve fonksiyonlarının öğrenilebileceği, aksi halde teşhis ve tedavinin isabetli olamayacağı özellikle vurgulanmıştır. Ardından söz disseksiyona getirilerek öğrencilerin ilm-i teşrihi (anatomi) öğrenmelerini temin etmek üzere tersane zindanında ölen esirlerin ya da mahkum cesetlerinin *hafiyyen* (gizlice) mektebe gönderilmesi için bir nazır atanması ve disseksiyon için gerekli alet ve edevatın ikmal edilmesi karara bağlanmıştır.²³ Kadavra olarak tıp mektebine gönderilecek cesetlerin zindanda ölen esirlerden ve idam edilen mahkumlardan temini, üstelik bunların da gizlice götürülmesinin özellikle vurgulanması, bu dönemde bir takım dini çevrelerin ve halkın bu duruma tepki göstermesinden hayli endişe edildiğini göstermektedir.²⁴

²¹ Ayten Altıntaş, "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", *Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (Ankara 25-29 Eylül 1993)*, Ankara 1999, s. 379.

²² Ulutaş, *agm.*, s. 1924, 1933.

²³ Ali İhsan Gencer, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31 (Mart 1977), İstanbul 1978, s. 301-316; Aslan Terzioğlu, "Tersane-i Amire'deki Tabihane'den Gülhane'ye Türk Tıbbının Batılılaşması", *Türk Tıbbının Batılılaşması Sempozyumu Bildirileri (İstanbul-Ankara 11-15 Mart 1988)*, İstanbul 1993, s. 24-31; Sırrı Akıncı, "Osmanlıda Disseksiyon ve Otopsi", s. 107-108.

²⁴ Bu dönemde İstanbul'daki Fransız elçiliğinde tercümanlık ve ticari ataşelik yapan Bionchi bazı Osmanlı padişahlarının reform yolunda attıkları adımlara temas eder ve

Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre Devri

Değişim ve dönüşüm devrinin siyasi ve toplumsal sancıları sebebiyle uzun ömürlü olmayan Tersane Tıp Mektebi'nin ardından, 1826'da kurulan Asâkir-i Mansure Ordusu'nun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 14 Mart 1827'de Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nda "Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre" adıyla yeni bir tıp okulu açılmıştır. Üç tıp ve bir cerrahlık sınıfından müteşekkil bu yeni okulun idareci ve eğitimci kadrosunu; nazır sıfatıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, hoca sıfatıyla da kardeşi Abdülhak Molla, Osman Saib Efendi ve İstefenaki (Stephan) Boğos teşkil etmiştir.²⁵ Eğitimin, başlangıçta İtalyanca daha sonra ise Fransızca olarak verildiği²⁶ bu dönemde İslami, klasik ve şarklı bir karakter arz eden tıp eğitimin belkemiğini yine İbn-i Sînâ'nın *Kânûn'u*, Râzî'nin *el-Hâvî'si* ve İbn-i Rüşd'ün *Külliyât'ı* ile bunlara yazılan şerhler teşkil etmekteydi.²⁷ Öte yandan Şânîzâde'nin telif ve tercüme ettiği eserlerle Türk tıp terminolojisinin oluşması yönündeki katkıları,²⁸ Hekimbaşı Mustafa Behçet

ardından: "Bu açıdan gerçekleştirmiş oldukları bazı küçük aşamalar ne olursa olsun onların her türlü insan şekli resmetmeye karşı önyargıları ve dini tutuculukları bulaşık ve kirli olarak kabul edilen kan ile teması yasaklayan dinleri, ölümlerin vücutlarının açılmasını men eden kanunları, nihayet önemsemelik ve düşüncesizliği dini fazilet haline dönüştüren kader anlayışları bu güne kadar Türkiye'de anatomi ve cerrahinin ilerlemesini önleyen aşılmaz duvarlar oluşturmuştur" dedikten sonra, Şanizade'nin *Mir'atü'l-Ebdân fi-Teşrihi'l-Azâi'l-İnsan* adlı eseri ve zikredilen menfi kanaat ve tepkilere rağmen kitapta 56 levhanın yer almış olmasını Müslümanlar açısından bir dönüm noktası olduğunu sözlerine ekler. Kazancıgil-Bedizel, *age*, s. 16-17.

²⁵ Tıphane'nin açılışıyla sonuçlanan sürecin ayrıntıları için bkz. Şehsuvaroğlu vd, *Türk Tıp Tarihi*, s. 133 vd; Ayten Altıntaş-Hüsrev Hatemi, *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, İstanbul 2006, s. 57-60; Ahmed Cevad, *Tarih-i Askeri-i Osmânî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp, T. 4178, C. II/IV. Kısım, 47-48.

²⁶ Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileleri", VIII. *T.T. Kongresi*, Ankara 1981, II, 1291-1299; Cemalettin Öner, "Fransa ve Fransızcanın Osmanlı Döneminde Tıp Eğitiminde Etkileri", *Türk Tıbbının Batılılaşması Sempozyumu (11-15 Mart 1988) Bildirileri*, İstanbul 1993, s. 189-195.

²⁷ N. A. Sarı, "Osmanlılarda Tıphane'nin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", s. 1282-1283; Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garplılaşma Cereyanları", s. 174; Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", s. 742-743.

²⁸ Şanizade'nin tıpla ilgili eserleri ve modern tıp eğitimine geçiş sürecindeki katkıları için bkz. Aykut Kazancıgil- Bedizel Zülfikar, XIX. *Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğun-*

Efendi'nin kurumsallaşma yönündeki gayret ve hizmetleri, bu alanda yeni bir zihniyete yönelimin altyapısını teşkil etmiştir.²⁹ Bundan başka okulun kütüphanesi için yabancı dilde yazılmış hayli eser satın alınmış³⁰ ve bir kısmının da tercümesine başlanmıştır. Bu devirde Tıbhâne dört sınıftan ibaret olup anatomi dersi ikinci sınıfta³¹ Osman Saib Efendi tarafından okutulmuştur. Sadece teorik anatomi bilgisiyle yetinilmeyip iskeletler, Avrupa'dan getirilen planşlar ve modellerle (teşrih modelleri) eğitim desteklenmiştir.³² Zira bu dönemde henüz ceset-

da Anatomi (Şanizade-Bianchi), Şanizade'nin Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1991; Feridun Nafiz Uzluk, *Büyük Türk Hekimi Şanizade Mehmet Ataullah*, Ankara 1951; a. mlf, "İlk Açılan Tıbbiyemiz ve Şanizade'nin Anatomi Kitabı", *Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi Mecmuası*, XX/IV (1967), 674-689; Süheyl Ünver, "Hekim, Mühendis-Müverrih Şanizade Ataullah Efendi ve Türk Alman Tıbbi İlişkilerindeki Rolü", *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul 18-19 Ekim 1976), İstanbul 1981, s. 125-130.

²⁹ Mustafa Behcet Efendi bir taraftan Buffon, Plenck, Guiseppe Marchal ve saireden yaptığı çiçek aşısı, frengi tedavisi, fizyoloji historie naturel tercümeleriyle tıp alanındaki modernleşme sürecine önemli katkılar sağlarken diğer taraftan da III. Selim ve II. Mahmut dönemlerindeki çabalarıyla 14 Mart 1827'de ilk modern tıp mektebinin kurulmasına öncülük etmiştir, bkz. Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garp-lılaşıma Cereyanları", s. 176-179; Kazancıgil-Bedizel, *age*, s. 2.

³⁰ BOA, C. MF, (Cevdet Maarif), nr. 3396.

³¹ Şehsuvaroğlu anatomi dersinin ikinci sınıfta ("Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 372-373), E. Kahya, üçüncü sınıfta ("Bizde Disseksiyon Ne zaman ve Nasıl Başladı", s. 746), A. Altıntaş ise ikinci ve dördüncü sınıflarda (Ayten Altıntaş-Hüsrev Hatemi, *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 61-63) okutulduğunu kaydetmektedir. Kahya, bu dönemde Tıbhane'deki sınıf sistemini yanlış değerlendirdiğinden anatominin üçüncü sınıfta okutulduğunu zannetmektedir. Şöyle ki Tıbhane'de dört sınıf mevcuttu. Okula yeni başlayanlar dördüncü sınıf (Sınıf-ı Râbi')tan başlarlar ve sonunda sınıf-ı evvel'e ulaşırlar, onu da bitirdiklerinde mezun olurlardı. Yani bugünkü gibi sınıflar birden yukarıya doğru değil, eğitim süresinin son sınıfından ilk sınıfına bir anlamda terfi sistemi esasına göre düzenlenmişti. Dolayısıyla "sınıf-ı sâlis" bu sistemde ikinci sınıfa karşılık gelmekteydi.

³² BOA, HAT, nr. 746/35262; 746/35262-A, B; HAT, nr. 1172/46356; A. MKT. MHM, nr 266/38, Bu modeller arasında kadınlara ait olanlar ile 20 günlükten 9 aylığa kadar cenini de gösteren hamile kadın modellerinin sipariş edildiği görülmektedir. Bu konuda önce Paris daha sonra Londra elçiliği yapan Nuri Bey'in gayretleri için bkz. BOA, C. MF (Cevdet Maarif), nr. 681; HAT, nr. 1172/46356. Avusturyalı Dr. Hrytl'in bağışladığı modeller ve ihsan olunan murassa kutu için bkz. BOA, İ. HR, (İrade Hariciye), nr. 21/987.

ler üzerinde disseksiyon suretiyle uygulamalı dersler yapılamamaktaydı.³³ Bu esnada İstanbul'da bulunan ve Tıbhâne'yi de ziyaret eden İngiliz Amiral Adolphus Slade, ölümlere duyulan hürmet ve özellikle de dini çekincelerle kadavralar üzerinde çalışmanın "dinsizlik sayıldığına" tanıklık ettiğini ifade etmektedir.³⁴ 1833'te Cerrahhâne Şehzadebaşı'ndan Saray'daki tıp okulunun yanına taşınmış ve Tıbhâne'nin son sınıfı (sınıf-ı evveli) açılmıştır. 1836'da bu iki tıp okulu birleştirilerek müfredatı yeniden düzenlenmiştir. Buna göre tıp ve cerrahlik eğitimi alacak öğrenciler üç yıl birlikte ders görecekti, sınıf-ı sâni (III. sınıf)'de ağırlıklı olarak fenn-i teşrih yani anatomi dersi okutulacaktı. Bu yeni program çerçevesinde Hekimbaşı Hayrullah Efendi'nin nezaretinde 1839'a dek tıp eğitim bu şekilde sürmüştür.³⁵ 1837'de mermer kaplı teşrihhane inşa edilmekle birlikte anatomiye öğretmek amacıyla teşrih yapıldığına dair herhangi bir bilgi yoktur.³⁶ Daha sonra idari aksaklıklar ve mekân darlığı gibi bir takım nedenlerden ötürü Tıbbiye 1838'de Galata Sarayı'nda yeniden tamir edilen Enderun Ağaları Mektebi'ne nakledilmiş ve 14 Mayıs 1839'da Sultan II. Mahmud'un ziyaretinden sonra adı "Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye-i Şâhâne" olarak değiştirilmiştir.³⁷

³³ Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 372-373.

³⁴ Adolphus Slade (Müşavir Paşa), *Türkiye Seyahatnamesi*, çev. A. Rıza Seyfioğlu, İstanbul 1945, s. 79-80.

³⁵ Tıbhâne'de verilen dersler ve içerikleri için bkz. Altıntaş, "Tıbhane'de Eğitim", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 61-65.

³⁶ Altıntaş, "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", s. 383.

³⁷ Yeşim Işıl Ülman, "Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye-i Şâhâne'de Eğitim (1838-1848)", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 71-72; Rengin Dramur, "Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'de Öğretim Üzerine Bazı Belgeler", II. *Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 20-21 Eylül 1990)*, Ankara 1999, s. 137-147; A. Terzioğlu, Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'nin Tesisi ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesinde Önemi", *Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye-i Şâhâne ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesine Katkıları (18 Eylül 1989) Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 1993, s. 11-23; Fethi İsfendioğlu, *Galatasaray Tarihi*, İstanbul 1952, I, 337-360; A. Altıntaş, "Tıbhane-i Amire Bir Tıp Medresesi miydi?", s. 74-75; a. mlf, *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 65-66; İhsanoğlu, *age*, s. 29; Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garplılaşma Cereyanları", s. 178-179. 1848'de Galata Sarayı'ndaki bina yanınca Hasköy'deki Humbarahane binasında eğitime devam edilir. 1865'te tıp eğitiminin yeni adresi

Dr. Bernard'ın Gelişi ve Kadavralar Üzerinde Çalışılmaya Başlanması

Tıp eğitimi ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak cerrahların yetiştirilmesi konusundaki modernleşme çabalarının bir tezahürü olarak 1838'de Avusturya hükümetine resmen müracaat edilerek, sahasında uzman ve şöhretli doktorlar talep edilmiştir. Paris ve Viyana elçilerinin çabaları ve uzun araştırmalar sonucunda Dr. Jagues Neuner, Dr. Charles Ambroise Bernard ve eczacı Antoine Hoffmann ile mukaveleler imzalanmış ve bu üçlü Aralık 1838'de İstanbul'a ulaşmışlardır.³⁸

Yukarıda sıralanan ilk üç devirde Şânîzâde'nin çıkışları müstesna, tıp alanındaki zihniyet genel manada skolâstik karakterlidir. Söz konusu süreçte genelde tıp özelde ise anatomi alanındaki çalışmalar tekâmül etmekle birlikte, ilk üç dönemde eğitim amacıyla henüz kadavralar üzerinde çalışılmasına izin çıkmamıştı. Bu izin ancak Mekteb-i Tıbbiye "muallim-i evvel"liğine (baş hocalığına) getirilen Dr. Bernard'ın çabalarıyla dördüncü dönemin hemen başlarında, Sultan Abdülmecit'in 1841 tarihli iradesiyle verilmiştir.³⁹

Demirkapı'dır. 1867 yılında sivil tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılır. 1870 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki dersler Türkçeleştirilir. Askeri Tıbbiye 1903'te Haydarpaşa'da tıbbiye için yapılan binaya nakledilmiştir. 1908'de sivil tıbbiye ile birleştirilmiş ve 1909'da Darülfünun Tıp Fakültesi olarak Haydarpaşa'da eğitime devam etmiştir. 1933 yılında Darülfünun kaldırılmış, İstanbul Üniversitesi kurulmuş ve tıp eğitimine burada devam edilmiştir, bk. Osman Nuri Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri*, İstanbul 1940.

³⁸ Süheyl Ünver, "1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi", *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, 3-4 (1956), 494-510; S. Ünver-Metine Belger, "Tam Bir Asır Evvel İstanbul Tıbbiye Mektebi'nde Bir Avusturyalı Muallim-i Evvel, Dr. C. A. Bernard", *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, III (1940), 1420-1425; Manfred Skopec, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Yaratıcısı ve Ruhu Karl Ambros Bernard'ın Hayatı ve Eserlerine Dair", *Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri (İstanbul 28-29 Nisan 1986) Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1987, s. 100-104; Müfid Ekdal, *age*, s. 13-26; Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, 79-89; Semavi Eyice, "Dr. Karl Ambros Bernard (Charles Ambroise Bernard) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Dair Birkaç Not", *Türk Tıbbının Batılılaşması: Gülhane'nin 90. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu (11-15 Mart 1988) Bildirileri*, İstanbul 1993, s. 97-111.

³⁹ Sırrı Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s. 104-110; Şehsuvaroğlu, *agm*, s. 365-377; Ortuğ, *agm*, s. 385.

Dr. Bernard'ın bazı çalışmalarda⁴⁰ Mekteb-i Tıbbiye'nin kurucusu olduğu ve onun sayesinde anatomi ile kadavralar üzerinde çalışılmasının öneminin kavrandığı öne sürülmekteyse de bu, hakikatten ziyade oryantalist zihniyetin yansımaları olarak değerlendirilmelidir.⁴¹ Zira 1827'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye, 1839'a dek hem müfredat hem de kurumsallaşma anlamında önemli aşamalar kaydetmiştir. Bu sürecin ayrıntıları yukarıda verildiğinden burada tekrarından kaçınılmıştır.⁴² Öte yandan Bernard'ın Osmanlı başkentine geldiği yıl Paris elçiliği başkâtipliğine atanan Seyyid Mustafa Efendi'nin görev yerine giderken uğradığı Avrupa kentlerindeki izlenimlerini kaleme alması, bu meyanda Floransa Teşrihhanesi hakkındaki övgü dolu sözleri ve bu tür kurumların Osmanlı başkentinde olmasının altını özellikle çizmesi, Bernard'ın bu alandaki gayretlerini destekleyen bir başka unsur olmuştur.⁴³

O döneme dek teşrih modelleri üzerinde verilen anatomi derslerinin verimsiz olduğunu gören Dr. Bernard, biran evvel öğrencilerin Avrupa'da olduğu gibi bu dersleri kadavra üzerinde çalışarak öğrenmesi için gereken adımların atılmasını istemiştir.⁴⁴ Bu yöndeki ısrarlı talebi ancak 1841'de karşılanmıştır. Bernard kadavralar üzerinde çalışılmasına ruhsat veren hatt-ı hümayunun sadır olmasından hemen sonra, disseksiyon ve anatomi bilen yetkin bir hekim aramış ve sonunda açılan sınava katılan 25 aday arasından vatandaşı Dr. Spitzer'i İstan-

⁴⁰ Manfred Skopec, *agm*, s. 100-104; Semavi Eyice, *agm*, s. 97.

⁴¹ Bu hususun tenkidi için bkz. Ayten Altıntaş, "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", *Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi, (Ankara 25-29 Eylül 1993)*, II, Ankara 1999, 377-384.

⁴² Diğer yandan Dr. Neuner, Dr. Bernard'dan daha yetkin ve tecrübeli olduğu için saray hekimliğine atanmış Bernard ise "muallim-i evvel" sıfatıyla Mekteb-i Tıbbiye başhocalığına atanmıştır. Üstelik mukavelenamelerinde açıkça belirtildiği üzere Dr. Neuner'e verilen ücret Dr. Bernard'dan yüksektir. BOA, HAT, nr. 46759-46760-B; Ünver, "1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi", s. 502-503; Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 83-89.

⁴³ Mustafa Sami Efendi, *Avrupa Risalesi*, hzl. Remzi Demir, Ankara 1996, s. 29-30.

⁴⁴ Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı", s. 747; Elçioğlu, *agm*, s. 182.

bul'a getirtmiştir. Bu geçiş döneminde kendisi de boş durmayarak İstanbul'da bulunan Avusturya Hastanesi'nde yaptığı otopsi ve disseksiyonlarla anatomi dersleri vermiş ve Mekteb-i Tıbbiye'nin dördüncü sınıf öğrencilerinin bir kısmını da beraberinde götürmüştür.⁴⁵ Okulun hocalarından Hayrullah Efendi *Makâlât-ı Tıbbiye* adlı eserinde, yapılan disseksiyonlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁴⁶

Yukarıda da temas ettiğimiz üzere dini ve geleneksel hassasiyetlerden kaynaklanan muhafazakâr muhalefete rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda cesetler dokunulmaz değildi. Aynı zamanda İslam halifesi de olan padişah da bunun istisnası değildi. Zira seferlerde ölen padişahlara tahnit işlemi uygulandıktan ve iç organları vefat ettikleri yere gömüldükten sonra cesetlerinin merkeze gönderildiği hususuna değinmiştik⁴⁷. XVIII. yüzyıla ait bir belgeden; şüpheli ölümler vaki olduğunda şikâyete binaen modern anlamda olmasa da otopsi yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁸ Öte yandan III. Selim devrinde Süleymaniye Medresesi'nde tıp tahsili gören öğrencilerin bilgisini arttırmak üzere Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilen kimsesizlerin cesetleri çürüdüktan sonra kemiklerinin alınmasına izin verildiği bilinmektedir.⁴⁹

Dr. Bernard'ın ısrarlı talepleri neticesinde 1841'de kadvralar üzerinde çalışılmasına resmen izin verilmekle birlikte Tıbhâne'ye ceset teminindeki sorunlar aşılammıştır. Aynı tarihli bir belge bu konuda son derece çarpıcı ayrıntılar sunmaktadır. Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın kaptan paşaya gönderdiği tezkirenin özeti şöyledir: Mekteb-i

⁴⁵ Arslan Terzioğlu, "İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Hastanesi ve Türk Tıbbının Batılılaşması Açısından Önemi", *Türk Tıbbının Batılılaşması Sempozyumu (11-15 Mart 1988) Bildirileri*, İstanbul 1993, s. 72-78; B. Şehsuvaroğlu, "Bizde Anatomi Öğretimine Dair", s. 374-375.

⁴⁶ Sırrı Akıncı, "Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi", s. 111-112; Terzioğlu, "İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Hastanesi ve Türk Tıbbının Batılılaşması Açısından Önemi", s. 77.

⁴⁷ Halil Sahillioğlu, "II. Süleyman'ın Techiz ve Tekfiri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, IV (1968), 67-74.

⁴⁸ BOA, C. BH (Cevdet Bahriye), nr. 6563.

⁴⁹ Ulutaş, *agm*, s. 1924, 1933.

Tıbbiye’de yenilenen teşrihhanede öğrencilere “fenn-i teşrihi” (anatomî) öğretmek için mevtânın/cesedin çok gerekli olduğu malumunuzdur. Bu sebeple Tersane hapisanesinde prangaya vurulmuş mahkûmlardan ölen oldukça, göndereceğimiz bir sandığa konmak suretiyle cesetlerin gizlice teşrihhaneye naklini istirham ederiz. Ölen olmadığı takdirde, okulun kadavra ihtiyacının Kasımpaşa ile Tepebaşı arasında yer alan Çürüklük Mezaristanı’na⁵⁰ gömülmek üzere gönderilen kimsesizlerin cesetlerinin “imamına akçe verilerek hafice sandık ile celbi” meselesi görüşülmüş ve imam efendi “işbu ibadullahaya hayırlı olan şeye razı olmuşsa” da tarafınızdan resmen izin verilmedikçe buna cesaret edemeyeceğini beyan etmiştir. Takdir efendimizindir.

Kaptan paşa ise böyle hassas bir konuyu sadarete danışmadan hükme bağlamayı göze alamadığından tezkireyi Babıali’ye göndermiştir. Bu defa önemine binaen konu Meclis-i Has’ta görüşülmüş ve sonuçta Çürüklük Mezarlığı’ndan kimsesizlerin cesetlerinin gizlice teşrihhaneye gönderilmesi “beyne’n-nâs bazı makaleyi mucib olacağından” sadece tersane hapisanesinde ölen mahkûmların gizlice Tıbbiye’ye naklinin uygun olduğunda karar kılınmış ve nihai hüküm için arz tezkiresi mabeyne sunulmuştur. Sonuçta sadrazam ve Meclis-i Has üyelerinin önerisi padişah tarafından da onaylanarak resmîyet kazanmıştır.⁵¹

Görüldüğü gibi imam efendiye akçe verilince tamamen idealist (!) nedenlerle ikna olmuştur. Burada akla iki soru gelebilir; ilki, imam efendinin ikna edilmesi bu kadar önemli mi? Kaptan paşa ve hekimbaşı gibi yüksek devlet ricali neden bu konuda imamı muhatap almak ve ikna etmek zorundadırlar? İkinci soru ise konu tıp eğitimiyle ilgili olduğu halde neden kaptan paşadan izin isteniyor? Kısaca izah etmeye çalışalım:

Bugünkü durumun aksine, Osmanlı idari ve sosyal hayatında imamlar en etkin figürlerden biri olarak öne çıkar. Zira imamlar, halk

⁵⁰ Çürüklük denilen mıntıka o dönemde Kasımpaşa’da Bedreddin Mahallesi civarındır, bk. BOA, EV. d, (Evkaf Defterleri) nr. 28331, s. 18.

⁵¹ BOA, İ. DH, (İrade Dahiliye), nr. 1771.

ile hükümet arasındaki iletişimin ilk basamağı ve aynı zamanda vaaz ve sohbetleriyle ahalinin en çok itimat ettiği ve etkilendiği dini otoritedir. Dolayısıyla idari ve sosyal alanda reforma yönelik atılacak her adımın ilk ve en etkin meşruiyet kaynağı imamlardır.⁵² İkinci soruya gelirse, Galata, Kasımpaşa ve Taksim mıntıkası o dönemde kaptan-ı deryaların sorumluluğundadır. Çürüklük Mezarlığı Kasımpaşa'da yer aldığından, hekimbaşı durumu kaptan paşaya arz etmiştir. Sonuç olarak, halkın tepkisinden çekinildiğinden kimsesizler mezarlığından ceset nakline cesaret edilemediği gibi tersane hapishanesinden de son derece gizli olarak ölen mahkûmların nakline izin verilmiştir.

Bu suretle disseksiyon (teşrih) için Tıbhâne'ye ceset nakline izin verilmeyle birlikte, okuldaki eğitim, bir anlamda takdire ve ecele havale edilmiş oluyordu. Zira ölen mahkûm yoksa kadavra da yok demektir. Bu sebeple alternatif yollar aranmaya başlanmıştır. Söz konusu arayışın sonucu olarak, kadavra temininde gözler bir diğer hedef kitle olan esirlere çevrilmiştir. Nisan 1847'ye dek imkân nispetinde Mekteb-i Tıbbiye'nin kadavra ihtiyacı esir pazarlarında vefat edenlerden sağlanmıştır. Ancak aynı yıl söz konusu pazarların kaldırılmasıyla kadavra temini imkânsız hale gelince, hekimbaşı: *teşrih maddesi icra olunmadıkça yalnız derslerin hiçbir fâideyi müfîd olamayacağını* ifade ederek vefat eden zenci cârîye ve gulâm cesetlerinin teşrihhaneye nakli konusunda esirci esnafına gerekli tebligatın yapılmasını talep etmiştir. Hekimbaşı bu konuda teşvik amacıyla ölen köleleri haber verenlere ceset başına "ihbariye" bedeli olarak otuz kuruş ödenmesini de önermektedir. Hekimbaşının tezkiresi sadaret tarafından, bir üst yazıyla padişaha arz edilmiş ve sonuçta Sultan Abdülmecit'in iradesiyle resmîyet kazanarak Nisan 1847 sonunda yürürlüğe girmiştir.⁵³

Belgelerden hareketle altı çizilmesi gereken en önemli husus, post-mortem incelemeler için kadavra üzerinde çalışılmasına resmen izin verilmesinin üzerinden altı yıl geçmiş olmasına rağmen bu alanda-

⁵² Bu konuda geniş bilgi için bk. Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001.

⁵³ BOA, İ. DH, nr. 7419.

ki sıkıntının henüz giderilememiş olmasıdır. Hekimbaşı İsmail Efendi'nin çabaları da bu sorunu aşmaya yetmemiştir.⁵⁴ Diğer yandan mahkûm cesetlerinin kadavra olarak Tıbhâne'ye naklinden vazgeçilmiş olması, bu konuda çıkan söylentiler ile meydana gelen tepkinin büyümesinden endişe edildiğini ve geri adım atıldığını açıkça göstermektedir. Ardından, tepkiye neden olmayacağı düşünülen köle ve esirlerin hedef seçilmesi ve bunların da zenci olanlarla sınırlandırılması, bu tercihin tesadüf olmadığı gibi kategorik toplum algılamasının canlılığını koruduğunu da ortaya koymaktadır.

Dr. Bernard'ın Kasım 1844'te vefatının ardından anatomi çalışmalarında öncülük rolünü Dr. Spitzer üstlenmiştir. Tıbbiye'ye anatomi eğitimi ve disseksiyon için kadavra temini meselesi, sonraki yıllarda da ciddi bir sıkıntı olma özelliğini korumuştur. Bu sıkıntıyı aşmak amacıyla 1862 Kasım'ında Tersane ve Bâb-ı Zaptiye hastanelerinde vefat eden gureba ve kimsesizlere ait cesetlerin, öğrencilerin *fenn-i teşrihde iktisâb-ı meleke etmeleri* için Tıbbiye'ye gönderilmesi istenmiştir.⁵⁵ Söz konusu yerlerden gönderilen cesetlerin yetersiz kaldığını, bu nedenle Bimarhâne, Gurebâ Hastanesi ve Hapishâne-i Umûmi Hastanesi'nden de ceset gönderilmesi ve bunun teşrih talebesinin eğitimi açısından elzem olduğunun ısrarla vurgulanmasından anlıyoruz.⁵⁶

Tıbbiye'ye 1881'de giren Cemil Topuzlu, hatıralarında çarpıcı örneklerle bu sıkıntılı durumu ortaya koymaktadır. Teşrihhane'nin içler acısı hali yanında kadavra bulamadıkları için arkadaşlarıyla aralarında topladıkları iki altını ölen kimsesizlerin gizlice Tıbbiye'ye nakli karşılığında Üsküdar Toptaşı Hastanesi'ndeki hademelere verdiklerini ifade etmesi, yüzyılın sonlarında bu konuda bir arpa boyu yol alınmadı-

⁵⁴ Ülman, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne'de Eğitim", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 74.

⁵⁵ BOA, A. MKT. MHM, 245/76.

⁵⁶ BOA, Y. MTV, 111/64; Y. PRK. ZB, 14/78. Daha geç tarihli bir belgede sadece Gureba Hastanesi'nde vefat eden kimsesizlerin cesetlerinin kadavra olarak Tıbbiye'ye gönderilmesinin kamuoyunda tepki yarattığını, dolayısıyla buna meydan vermemek üzere diğer hastanelerden de Tıbbiye'ye ceset sevk edilmesinin istendiği görülmektedir, bk. BOA, DH. MUI, 43-1/12.

ğını göstermektedir. Okulun 1905 mezunlarından Adnan Adıvar da benzer anekdotlar naklederek; Tıbbiye’de hiçbir zaman üç cesedi bir arada görmediğini ifade eder.⁵⁷ Söz konusu eksikliklerin giderilmesi için 1900 yılı yazında Tıbbiye’de verilen teşrih dersinin çağdaş normlara kavuşturulması için maarif ile hariciye nezaretleri tarafından, Alman sefaretine nezdinde girişimlerde bulunularak sahasında uzman doktorlar talep edilmiştir.⁵⁸ Bu dönemde Tıbbiye binasının henüz laboratuvarlar, teşrihhane ve ameliyathanelerinin tamamlanamamış olması, teşrih derslerinin yine teorik olarak yapılmasını zorunlu kılmıştır. İyi hekim (*hekim-i hâzık*) yetişmemesinin yegâne nedeni olarak gösterilen bu olumsuzluk yüzünden *ecnebi hastanelerinin hıncahıncı dolduğunun ve Osmanlı hastanelerinin bomboş kaldığının* ifade edilmesi de oldukça çarpıcı bir itiraftır.⁵⁹ Bu tür şikâyetlerin sıklıkla dile getirilmesi üzerine harekete geçen sadaretin önerisiyle, Girit müslümanlarının gönderdiği “iane akçesi”nin önemli bir kısmı teşrihhane ve amphitheatre yapımına tahsis edilmiştir. Ancak gerek devrin siyasi şartları ve gerekse bu konuya yeteri kadar önem verilmemesi yüzünden teşrihhane ve sair önemli birimlerin yapımı 1908’li yıllara dek sürüncemede kalmıştır.⁶⁰ Daha sonra II. Meşrutiyetin ilanı ile başkentteki gündemin siyasete odaklanması, hemen akabinde politik çekişmelerin doğurduğu istikrarsızlıklar, Balkan ve I. Dünya Savaşları bu konunun iyice geri plana düşmesine neden olmuştur.⁶¹

⁵⁷ Şehsuvaroğlu, “Bizde Anatomi Öğretimine Dair”, s. 375-377.

⁵⁸ BOA, İ. HUS, 36/1318. S. 17.

⁵⁹ BOA, Y. PRK. ASK, 192/71.

⁶⁰ BOA, İ. AS, 1322. R. 25/19; İ. AS, 7. R. 1322; MV, 110/70; DH. MKT, 925/83.

⁶¹ Bu dönemde başta Mazhar Paşa olmak üzere anatomi eğitiminin gelişmesine katkıda bulunan bilim adamlarının kısa biyografileri ve eserleri için bk. Şehsuvaroğlu, “Bizde Anatomi Öğretimine Dair”, s. 377-406.